

**COVID-19 SALGINI DÖNEMİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞLARINDA
YAŞANAN DEĞİŞİM****Doç. Dr. İnci DURSUN*** **Dr. Öğr. Üyesi Cansu GÖKMEN KÖKSAL**** **Prof. Dr. Ebru TÜMER KABADAYI***** **ÖZET**

COVID-19 salgınıyla birlikte küresel ölçekte yaşanan sağlık krizinin ve salgın sürecinde alınan önlemlerin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisi merak konusu olmuştur. Bu araştırmanın temel amacı ülkemizde COVID-19 salgınının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaçla, 214 tüketiciden çevrim içi anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Araştırma bulguları, pandemi döneminde çevreci davranışlardan toplu taşıma kullanımının ve ikinci el ürün satın alımlarının düştüğünü; tek kullanımlık ürünlerin kullanımının arttığını göstermiştir. Diğer taraftan, pandemi döneminde çevre kirliliğine ilişkin kaygıların, çevreyi korumaya yönelik çabaların arttığını, geri dönüşüm gayretlerinin, elektrik, su ve ısı tasarrufunun, çevreci ürün satın alma eğilimlerinin olumlu yönde değiştiği ortaya çıkmıştır. Araştırmada ayrıca davranışlardaki değişimlerin pandemi boyunca hissedilen stresten; yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, gelir düzeyi gibi demografik faktörlerden nasıl etkilediği incelenmiştir. Analiz sonuçları, pandeminin yaşattığı stresle birlikte çevre kirliliğine dair kaygıların ve çevreyi koruma yönündeki çabaların arttığına işaret etmektedir. Bulgular, yaşanan pandeminin belirli bir tüketici grubu için çevre sorunlarına yönelik farkındalığı artırdığı ve sürdürülebilir tüketimi motive ettiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Tüketim, Çevreci Tüketim, COVID-19 Salgını.*

JEL Sınıflandırması: *Q01, M30, M31.*

* Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Gebze/Türkiye, E-mail: incidursun@gtu.edu.tr.

** Topkapı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul/Türkiye, E-mail: cansugokmenkoksal@topkapi.edu.tr.

*** Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Gebze/Türkiye, E-mail:tumer@gtu.edu.tr.

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 9 Eylül / September 2021

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 24 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 20 Ağustos / August 2022

CHANGE IN SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIORS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

The impact of the global health crisis emerged with the COVID-19 pandemic, and related policies on sustainable consumption behaviors have been a crucial issue. This research aims to examine the impact of the COVID-19 pandemic on sustainable consumption behaviors in Turkey. For this purpose, we collected data from 214 consumers using an online survey method. Research findings showed that certain pro-environmental behaviors, including the use of public transportation and second-hand products, have decreased during the pandemic period while disposable product usage has increased. The findings revealed that concerns about environmental pollution and efforts to protect the environment increased during the pandemic period, as well as recycling efforts, electricity, water, and heat conservation, and the purchase of environment-friendly products. The research also examined how these changes are affected by pandemic-induced stress and demographic factors such as age, gender, education level, and income level. Analysis results revealed that as pandemic-induced stress has increased, concerns about environmental pollution and efforts to protect the environment have also increased. The present study discovered that the current pandemic has increased awareness of environmental problems and motivated sustainable consumption for a certain consumer group.

Keywords: Sustainability, Sustainable Consumption, Pro-environmental Behavior, COVID-19 Pandemic.

JEL Codes: Q01, M30, M31.

1.GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri için geliştirilen çevre teknolojileri, üretim sistemleri, ekonomik politikalar ve sosyal girişimlerin sağladığı iyileştirme, sürdürülebilirlik sorununun temelinde yatan tüketim şekilleri değiştirilemedikçe bir anlam ifade etmeyecektir (Peattie, 2010). Bu sebeple bireysel düzeyde sürdürülebilir tüketim davranışlarının teşvik edilmesi ulusal ve uluslararası sürdürülebilir kalkınma politikalarının odağında yer almaktadır. Ancak akademisyenler, eğitimciler, işletmeler, medya kanalları, hükümetler, sivil toplum kuruluşları, sosyal pazarlamacılar ve iş dünyası temsilcileri tarafından yıllardır sergilenen çabalara rağmen sürdürülebilir tüketim kültürünün benimsenmesi noktasında yeterli ilerleme kaydedilememiştir (Assadourian, 2010). Başta iklim değişimi olmak üzere aşırı ve yanlış tüketim şekillerinden kaynaklanan; zararlı kimyasalların çevreye yayılması, atık sorunu, susuzluk, yenilenemeyen kaynakların tükenmesi gibi (Ölander ve Thøgersen, 1995) pek çok sorun sürerken dünya yeni bir tehditle karşı karşıya gelmiştir.

2019 yılının son günlerinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve 11 Mart 2020'de pandemi olarak ilan edilen COVID-19 salgını dünyada yeni bir kriz ortamı meydana getirmiş, sürdürülebilir

kalkınma hedeflerine yöneltilen dikkat de doğal olarak dağılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (2022) verilerine göre başladığı tarihten günümüze dünya genelinde 570 milyondan fazla insana bulaşan ve altı milyondan fazla insanın ölümüne yol açan bu salgın sadece sağlık alanında değil, ekonomik ve sosyal alanlarda da büyük problemleri beraberinde getirmiştir. Salgının ikinci yılı bitmişken etkileri halen devam etmektedir.

2020 ve 2021 yılları içinde, salgının en yoğun yaşandığı dönemlerde, hastalığın yayılmasını engellemek, can kayıplarını önlemek amacı ile hastalığın görüldüğü ülkelerde kısmi ya da tam kapanma uygulamalarına gidilmiştir. Bu süreçte belirli dönemlerde eğitim, ticaret, seyahat, sanat ve spor aktiviteleri tamamen durmuş, ibadet mekânları kapatılmış, çok sayıda insanı bir araya getiren sosyal aktiviteler sınırlandırılmış hatta yasaklanmıştır. Salgının bulaşma riskini azaltmak için evde kalınması tavsiye edilmiş, zaman zaman sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Tüketicilerin bu süreçte eğitim veya çalışma şartları değişmiş, evde geçirdikleri süre artmış, sosyal ilişkileri sekteye uğramış, alışveriş ve ulaşım tercihlerinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Günlük rutinleri, yaşam tarzları değişen tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarında da değişiklikler olması şaşırtıcı olmayacaktır.

Uluslararası literatürdeki bazı araştırmalarda çevreci tüketim uygulamalarına ilişkin tutum, niyet ve davranışların COVID-19 salgını sebebi ile nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Farklı ülkelerde gerçekleştirilen bu araştırmaların büyük ölçüde, evlerde oluşan gıda atıklarının miktarında (Jribi, Ismail, Doggui, ve Debbabi, 2020; Vidal-Mones, Barco, Diaz-Ruiz ve Fernandez-Zamudio, 2021; Scacchi, Catozzi, Boietti, Bert ve Siliquini, 2021; Cosgrove, Vizcaino ve Wharton, 2021); paylaşımlı veya ortak tüketim eğilimlerinde (Bergantino, Intini ve Tangari, 2021; Degli Esposti, Mortara ve Roberti, 2021; Garaus ve Garaus, 2021), toplu taşıma veya özel araçlarının kullanımlarında (Beck ve Hensher, 2020; Eisenmann, Nobis, Kolarova, Lenz ve Winkler, 2021; Przybyłowski, Stelmak ve Suchanek, 2021; Politis vd., 2021), enerji tasarrufu ve bunu sağlayan ürün veya sistemlere ilişkin tutum ve davranış niyetlerindeki (Qarnain, Sattanathan, Sankaranarayanan ve Ali, 2020; Cheshmehzangi, 2020; Chen, Nelson, Xu, Bonilla ve Jones, 2021; Zanco, Flora, Rajagopal ve Boudet, 2021) değişim üzerine odaklandığı görülmektedir. Salgın dönemindeki seyirleri nispeten daha nadiren incelenen diğer bazı sürdürülebilir tüketim uygulamaları ise sürdürülebilir ürünlerin satın alınması (Peluso, 2021), tüketimi azaltma, geri dönüşüm (Tchetchik, Kaplan, ve Blass, 2021) davranışları olmuştur. Diğer bazı araştırmalarda ise doğrudan davranış yerine, salgın döneminde çevresel problemlere ilişkin farkındalık ve kaygı düzeylerindeki değişimlerin incelendiği görülmektedir (Kecinski, Messer, McFadden ve Malone, 2020; Verplanken, Marks ve Dobromir, 2020; Uehara ve Sakurai, 2021). Salgının farklı şekillerde seyrettiği ülkelerde, spesifik olarak belirli çevreci davranışlar üzerinde yapılan bu araştırmalar salgının çevreci davranışlar üzerindeki etkilerine dair çıkarımlar yapmaya yardımcı olmaktadır. Ancak salgının ilerleyişinin ve alınan önlemlerin farklılaştığı ülkelerde yapılan; tüketim sürecinin farklı aşamalarındaki çeşitli sürdürülebilir tüketim davranışlarını içeren ve böylece karşılaştırma yapmaya olanak tanıyan yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu kapsamda bu araştırmanın temel amacı, ülkemizde salgın döneminde tüketicilerin çeşitli sürdürülebilir tüketim davranışlarında ve çevreye yönelik tutumlarında meydana gelen değişikliğin keşfedilmesi, bu değişimin özellikle hangi demografik özelliklere sahip tüketicilerde yaşandığının incelenmesidir. Bulgular COVID-19 salgını sonrasında sürdürülebilir tüketim davranışlarını desteklemeye yönelik faaliyetlerin planlanması için önemlidir. Daha özelden bulgular, salgın döneminde zayıflayan çevreci tüketim davranışlarının yeniden güçlendirilmesi, dönem içinde güçlendiği belirlenen davranışlarda sönmelerin engellemesine yönelik çalışmaların planlanmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bulgular, gelecekteki benzer kriz durumlarında çevreci davranışların zarar görmesini engellemek için proaktif stratejilerin geliştirilmesi için de önemlidir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sürdürülebilir Tüketim

1992 yılındaki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı sonrasında yayınlanan eylem planı; çevreye zarar veren tüketim biçimlerinin değiştirilmesi, sürdürülebilir tüketim biçimlerinin desteklenmesi için ulusal düzeydeki politika ve stratejilerin gerekliliğine net olarak işaret etmiştir (UN, 1992). Eylem planının ilan edilmesinden ardından alanda hız kazanan araştırmalarda sürdürülebilir tüketimin farklı şekillerde ele alındığı görülse de genel itibarı ile “çevre üzerindeki baskıyı azaltan ve tüm insanlığın temel ihtiyaçlarına karşılmasına olanak veren” (UN, 1992) bir tüketim anlayışından bahsedilmektedir. Sürdürülebilir tüketimin tek paydaşı elbette nihai tüketiciler değildir. Kaynakların tüketiminden sorumlu önemli bir diğer paydaş işletmelerdir. İşletmelerin üretim ve dolayısıyla endüstriyel tüketim süreçlerinde sürdürülebilirlik açısından bazı somut ilerlemeler görülse de nihai/bireysel tüketimin artan nüfus ve ekonomik refah ile hızla büyümesi, üretim kanadındaki gelişmelerin anlamını yitirmesine yol açmaktadır (Mont ve Plepys, 2008). Bu sebeple nihai/bireysel tüketiciler sürdürülebilir kalkınma politikaları için önemli bir hedef kitledir.

Bireysel düzeydeki sürdürülebilir tüketim oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış geniş bir davranışlar grubunu temsil etmektedir. Sürdürülebilir tüketim, kamusal çevreci davranışları (aktivist veya çevre vatandaşlığı, çevre politikaların desteklenmesi gibi aktivist olmayan davranışlar) ve özel alanda sergilenen çevreci tüketim davranışlarını (ürünlerin ve hizmetlerin seçilmesi, alınması, kullanılması ve elden çıkarılmasında çevre duyarlı davranma) içermektedir (Stern, 2000). Kavramının geniş kapsamının bir yansıması olarak alandaki farklı araştırmalarda sürdürülebilir veya çevreci tüketim davranışlarının farklı şekilde operasyonelleştirildiği görülmektedir. Yeni ürün satın alımını azaltacak önlemlerin alınması; satın alım durumlarında çevre duyarlılığı onaylanmış markaları taşıyan, organik, yakın çevrede üretilmiş olan, yapımında geri dönüştürülmüş ürünlerden faydalanılmış olan, az enerji harcayan, paketlenmesi az olan diğer bir ifade ile çevreye zararı minimum düzeyde olan ürünlerin tercih edilmesi; çevre duyarlı ulaşım yöntemlerinin kullanılması; yakıt, doğalgaz, elektrik, su tasarrufuna yönelik çeşitli önlemlerin alınması; tek kullanımlık ürünlerden kaçınılması, geri dönüşüm ve kompost

yapılması gibi davranışlar sürdürülebilir davranışlar olarak öne çıkmaktadır (Thøgersen ve Ölander, 2002; Welsch ve Kühling, 2009; Dursun, Kabadayı, Köksal ve Tuğer, 2016; Dursun, Kabadayı ve Tuğer, 2018).

2.2. COVID-19 Salgınının Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkileri

COVID-19 salgını döneminde hastalığın yayılması için alınan önlemlerin hayatın birçok alanını etkilediği gibi sürdürülebilir tüketim davranışlarını da etkilemesi beklenmektedir. Ancak beklenen bu etkinin pozitif mi yoksa negatif mi olacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Salgının sürdürülebilir tüketim davranışlarını zayıflatacağı yönündeki görüş, salgının çevre üzerinde yarattığı kısa vadeli iyileşmenin atalet yaratıcı etkisine ve sağlık önlemlerine verilecek önceliğe dayandırılmaktadır. Öyle ki, salgın dönemindeki sınırlandırmalardan dolayı fosil yakıtların ve geleneksel enerji kaynaklarının kullanımının azaldığı; ormanlar, plajlar, dağlık alanlar gibi turistik noktalardaki kirlilik seviyelerinin düştüğü; ozon tabakasının belirli ölçüde iyileştiği raporlanmaktadır (Chakraborty ve Maity, 2020). Shakil, Munim, Tasnia ve Sarowar (2020) yaptıkları literatür taramasında COVID-19 salgını ile gürültü kirliliğinin, karbon emisyonlarının, hava kirliliğinin azaldığını; su ve çevre kalitesini yükseldiğine dair bulgulara işaret etmiştir. Diğer taraftan salgının yaban hayatı üzerindeki baskıyı azalttığı da vurgulanmaktadır (Espejo, Celis, Chiang ve Bahamonde, 2020). COVID-19 salgınının getirdiği sınırlandırmaların ekosistemde ciddi bir iyileşme sağladığı (Chakraborty ve Maity, 2020) yönünde medya kanallarına da yansıyan benzeri bulguların insanların çevreye yönelik kaygılarının azalmasına, çevre problemlerinin çözülmesine yönelik aciliyet hissini zayıflamasına neden olması muhtemeldir. Örneğin Rousseau ve Deschacht'in (2020) Google arama terimleri ile yaptıkları analizlerinde toplumda çevre sorunlarına ilişkin farkındalıkta pozitif yönde hiçbir farkındalığının yaşanmadığını belirterek ve bu durumu salgın çevre üzerindeki kısa süreli olumlu etkilerine bağlamaktadır.

Diğer taraftan bazı sürdürülebilir tüketim davranışlarının da tüketicilerin hastalığın bulaş riskini azaltma kaygıları ve değişen yaşam tarzları sebebi ile zayıflaması olasıdır. Sağlık öncelikleri nedeni ile zayıflaması beklenen bu davranışlar toplu taşıma araçlarının, ortak kullanımlı araçların kullanımının azalmasıdır. Uluslararası literatürdeki araştırmalar tüketicilerin salgın döneminde ulaşım araçları tercihlerinin özel arabalar lehine değiştiğini göstermiştir (Eisenmann vd., 2021)

Yine hijyen kaygıları sebebi ile tüketicilerin atık azaltma çabalarının da sekteye uğraması beklenen bir durumdur. Online alışverişte artış nedeniyle ambalaj atıklarında, tek kullanımlık eldiven, maske gibi koruma ürünlerinin atıklarında; hijyen kaygıları sebebiyle artan tek kullanımlık ürünlerin (plastik poşet, kağıt bardak vb.) atıklarında artış görülmekte; bazı ülkelerde atık yönetim süreçleri aksaması, kaynak sıkıntıları ve hijyen kaygıları sebebi ile geri dönüşüm ve atık yönetimi faaliyetlerinin duraklaması bu olumsuz gelişmenin etkisini artırmaktadır (Zambrano-Monserrate, Ruano ve Sanchez-Alcalde, 2020; Jiang Klemeš, Fan, Fu ve Bee 2021). Miktarı artan atıklar yalnızca ambalaj atıkları

değildir. Ayrıca gıda tüketimindeki artış ve salgın döneminde görülen diyet içeriğindeki değişim gıda tüketiminin çevre üzerindeki baskısını %30-36 artırmıştır (Batlle-Bayer vd., 2020). Salgın sürecinde bulaş riskini azaltmak için toplu ve paylaşımlı tüketimden ziyade bireysel tüketime bağlılığın gelişmesi de çevre aleyhine bir davranış değişikliğidir (Cohen, 2020).

Diğer taraftan literatürde COVID-19 salgının tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranış ve niyetlerinde olumlu etkide bulunacağı yönünde daha iyimser bir görüş de mevcuttur. Araştırmacıların bir kısmı; pandeminin tesadüfi bir hastalık olmadığını, insan ve vahşi doğa arasındaki uygun olmayan ilişkilerden kaynakladığını (Espejo vd., 2020); hastalığın insan sağlığının ekosistemin sağlığı ile yakından ilişkili olduğunu anlaşılması için bir fırsat olduğunu (Armstrong, Capon ve McFarlane, 2020) vurgulamaktadır. Hatta COVID salgını “eşi benzeri görülmemiş bir uyanış çağırısı” olarak nitelendirilmektedir (UN, 2021). Trajik sonuçlar doğuran diğer afetler gibi COVID-19 salgınının da sürdürülebilir tüketim lehine toplumsal değişimi hızlandırabileceği; salgının yüksek enerji ve ürün girdisine dayalı olarak yürüyen hayat tarzlarının yaygınlığının uzun vadede azalmasını sağlayabileceği öne sürülmektedir (Cohen, 2020). Bu iddiaları destekleyecek, salgının tüketicilerin çevreye yönelik tutumlarında ve niyetlerinde olumlu yönde değişiklik olduğunu gösteren bazı ampirik bulgulara da rastlanmaktadır. Örneğin O’Connor ve Assaker (2021) COVID-19 ile ilişkili olarak algılanan riskin, çevresel kaygıyı, çevreyi korumaya yönelik sorumluluk hissini ve çevre için ekonomik fedakârlıkta bulunma niyetini artırdığını göstermiştir. Benzer şekilde Brezilya ve Portekiz’de yapılan bir araştırmada salgın dönemine yönelik algıların, çevresel farkındalığı, sürdürülebilir tüketimi ve sosyal sorumluluğu artırdığı bulunmuştur (Severo, De Guimarães ve Dellarmelin, 2021). Tchetchik vd., (2021) hem çevre dostu tüketicilerin hem de çevreci eğilimleri düşük olan tüketicilerin COVID-19 sonrası dönemde yalnız tüketim ve geri dönüşüm çabalarını artırmaya niyetli olduklarını bulmuştur.

2020-2021 yılları arasında yapılan araştırmalar değişimin sadece tutum ve niyetlerde değil davranışlarda bazı olumlu değişikliklerin yaşandığını göstermiştir. Örneğin salgın döneminde gereksiz gıda alımlarının ve gıda atıklarının azaldığı (Scacchi vd. 2021; Principato Secondi, Cicatiello ve Mattia, 2022), açık havada ulaşımı sağlayacak bisiklet, scooter gibi araçların kullanımının ve paylaşımının arttığı (Degli Esposti vd., 2021) bulunmuştur. Ancak, COVID-19 döneminde sürdürülebilir tüketim yelpazesindeki daha fazla davranışta ortaya çıkan değişimlerin neler olduğuna dair ampirik bulgulara olan ihtiyaç sürmektedir.

2.3. Araştırma Soruları

Doğası gereği keşifsel bir özellik taşıyan bu araştırmada çevre üzerinde doğrudan ve dolaylı olumlu ve olumsuz etkileri bulunan davranışlar ile çevreye yönelik kaygıların COVID-19 döneminde gösterdiği değişikliklere odaklanılmıştır. Araştırma çerçevesinde şu sorulara cevap aranmaktadır:

AS1. Sürdürülebilir davranışlardan çevreci ürünlerin satın alınması, tek kullanımlık ürünlerden kaçınma, ikinci el ürün satın alma, özel araç yerine toplu taşıma tercih etme, ısı tasarrufu, su tasarrufu,

elektrik tasarrufu, geri dönüşüm ve plastik poşet kullanımından kaçınma davranışlarında COVID-19 salgını döneminde nasıl değişiklikler yaşanmıştır?

AS2. COVID-19 salgını döneminde çevreye ilişkin kaygılar ve çevreyi korumaya yönelik çabalarda nasıl değişiklikler yaşanmıştır?

AS3. Satın almanın azaltılması prensibi ile ters düşen, planlamadan anlık kararlarla satın alma ve hedonik amaçlı satın alımlarda nasıl bir değişiklik yaşanmıştır?

AS4. Çevreci tüketime ilişkin tutum ve davranışlardaki değişimler COVID-19'un tüketiciler üzerinde yarattığı stres ile ne derecede ilişkilidir?

AS5. Tutum ve davranışlardaki değişimler hangi demografik özelliklerdeki tüketicilerde daha fazladır?

3. METODOLOJİ

Yukarıdaki araştırma sorularının cevaplanması için gerekli veri surveey.com anket sistemi üzerinden oluşturulan çevrim içi (online) anket formu ile elde edilmiştir. İki bölüm olarak tasarlanan anketin birinci bölümü; tüketicilerin salgın kaynaklı stres düzeyleri ile salgının sürdürülebilir tüketim davranışlarını nasıl etkilendiğini ölçümlemeyi amaçlayan sorulardan oluşmuştur. Tüketicilerin COVID-19 kaynaklı streslerinin ölçümünde Joseph vd. (2006)'nin çalışmasından yararlanılmıştır. Stres ölçeğinde yer alan ifadeler 5'li Likert ölçeği (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) formatında düzenlenmiştir. COVID-19 salgını süresince tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının ve tutumlarının nasıl değiştiğinin ölçülmesi için; literatürde tüketicilerin çevreci davranışlarını ölçümlemede kullanılan ifadelerden (Örneğin bkz: Straughan ve Roberts (1999), Barr, Gilg ve Ford (2005), Yavetz, Goldman ve Pe'er (2009), Gadenne, Sharma, Kerr ve Smith, (2011) ve Nepomuceno ve Laroche (2015)) uyarlanan 13 madde kullanılmıştır. Tüketicilere tutum ve davranışlarında salgın döneminde nasıl bir değişim yaşadıkları 3'lü sıralı bir ölçek kullanılarak sorulmuştur (1:Azaldı, 2: Aynı kaldı, 3:Arttı). Anket formunun ikinci bölümünde ise katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir, eğitim düzeyi) yönelik sorulara yer verilmiştir.

Araştırmanın

ana kitlesini oluşturan 18 yaş üstü tüketicilere ulaşmak için kolayda örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Anket formuna ilişkin davet linki COVID-19 salgının devam ettiği Mart- Haziran 2021 tarihleri arasında sosyal ağlar ve elektronik posta aracılığıyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Toplanan anketlerden 214'ü değerlendirmeye uygun bulunmuştur.

3.1. Örnekleme Özellikleri

Araştırmanın örneklemini oluşturan 214 tüketiciye ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre araştırma örnekleminin ağırlıklı olarak kadın (%53,7), üniversite mezunu (%)

51,9), bekâr (%52,3) olup aylık toplam geliri çoğunlukla 5001-10000 TL arasında (%49,5) değişen ve 1980-1999 (%77) yılları arasında doğmuş tüketicilerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 1. Demografik Özellikler (N= 214)

Cinsiyet	N	%	En son bitirdiğiniz okul	N	%
<i>Kadın</i>	115	53,7	<i>Ortaöğretim</i>	3	1,4
<i>Erkek</i>	99	46,3	<i>Lise</i>	36	16,8
			<i>Üniversite</i>	111	51,9
Medeni Durum			<i>Yüksek Lisans</i>	42	19,6
<i>Evlü</i>	102	47,7	<i>Doktora</i>	22	10,3
<i>Bekâr</i>	112	52,3			
Ailenizin Aylık Toplam Geliri			Doğum tarihi		
<i>2000 TL ve daha az</i>	8	3,7	<i>1968 -1979</i>	36	17
<i>2001-5000 TL arası</i>	57	26,6	<i>1980-1999</i>	165	77
<i>5001-10000 TL arası</i>	106	49,5	<i>2000-2003</i>	13	6
<i>10000 TL'den çok</i>	43	20,1			

3.2. Verilerin Analizi ve Bulgular

Bu bölümde araştırmanın amacı doğrultusunda cevaplayıcıların COVID-19 salgın hastalığı sonrasında sürdürülebilir tüketim davranışlarında ortaya çıkan değişimler betimlenmiş ve bu davranışlar çeşitli sosyo-demografik özelliklerle birlikte ele alınmıştır. Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışlarında meydana gelen değişim yüzdeler halinde özetlenmiştir. Ayrıca katılımcıların çevreci tüketim davranışlarının, araştırmada yer alan COVID-19 kaynaklı stres, yaş, eğitim düzeyi ve gelir değişkenleri ile arasındaki ilişkinin tespiti için korelasyon analizi yapılmış ve bu davranışların cinsiyete ve medeni duruma göre değişim gösterip göstermediğinin tespiti için ki-kare analizi yapılmıştır.

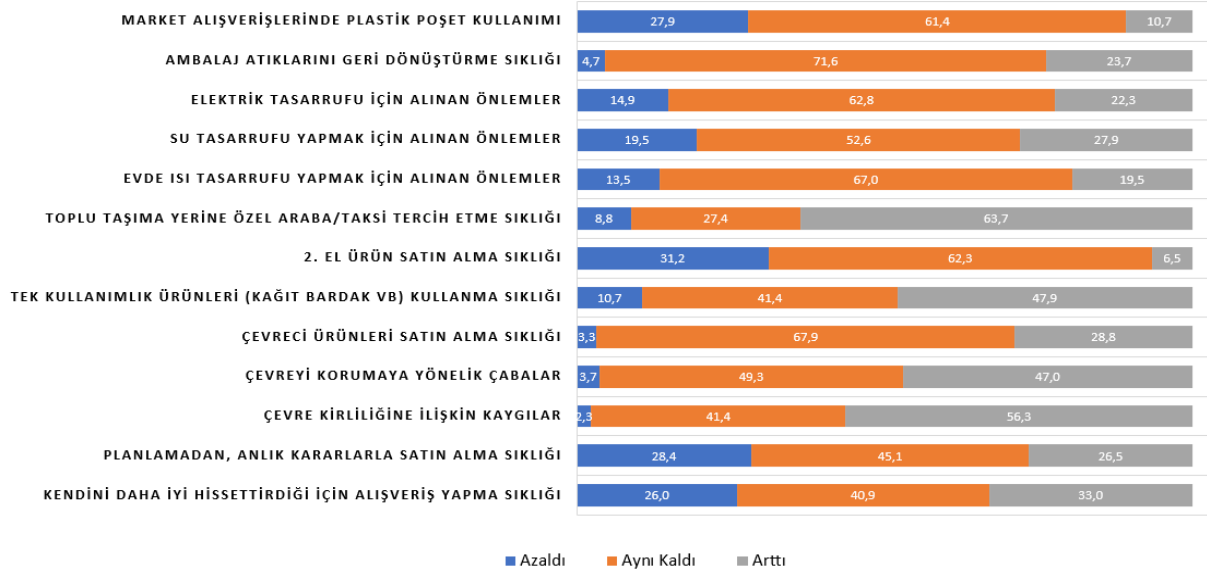
3.2.1. Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarında Yaşanan Değişiklikler

Şekil 1'de yer verilen grafik salgın döneminde çevreci tüketici tutum ve davranışlarında yaşanan değişikliklere yönelik tanımlayıcı istatistikleri sunmaktadır. İstatistikler kabaca incelendiğinde tutum ve davranışlarında değişiklik yaşanmayan tüketicilerin sayılarının ağırlıklı olduğu görülmektedir. Ancak diğer taraftan bazı sürdürülebilir tüketim davranışlarında güçlenme yaşandığı dikkat çekmektedir. Örneğin salgın döneminde tüketicilerin %27,9'u market alışverişlerinde plastik poşet kullanımlarının azaldığını; %23,7'si salgın döneminde ambalaj atıklarını geri dönüştürme eğilimlerinin arttığını raporlamıştır. Tüketicilerin evde daha fazla zaman geçirdikleri salgın döneminde tasarruf davranışlarında da olumlu yönde değişimler meydana geldiği; elektrik (%22,3), su (%27,9) ve ısı tasarrufu (%19,5) çabalarının arttığını söyleyen tüketicilerin, tasarruf çabalarının azaldığını belirten tüketicilere oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Benzer şekilde katılımcıların %28,8'inin satın alımlarında çevreci ürünleri tercih etme sıklıkları da artmıştır. Olumlu yöndeki en büyük değişimin tüketicilerin çevre kirliliğine ilişkin kaygılarındaki (%56,3) ve çevreyi korumaya yönelik davranışlardaki artış (%47) olduğu dikkat çekmektedir.

Bu olumlu gelişmelerin yanında salgın şartlarında zayıflayan bazı sürdürülebilir tüketim davranışları dikkat çekmektedir. Örneğin tüketicilerin %63,7'sinin toplu taşıma yerine özel araba ve

taksi kullanma sıklıklarının arttığı görülmüştür. Benzer şekilde tüketicilerin %31,2'yi 2. el ürün satın alma sıklıklarının azaldığını, %47,9'u tek kullanımlık ürünlerin (kâğıt/plastik tabak bardak vb.) kullanma sıklığının arttığını belirtmiştir. Bu bulgular salgın döneminde muhtemelen hijyen kaygısı sebebi ile yaşanan değişimlerin bireysel tüketim kaynaklı karbon salınımı ve katı atık sorunlarının artması ile sonuçlanabileceğini göstermektedir.

Şekil 1. Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarındaki Değişim

Son olarak yaşanan salgın döneminde yalın/sade tüketim yaklaşımı ile ters düşen plansız satın alma ve hedonik satın alma eğilimleri incelenmiştir. Planlamadan, anlık kararlarla yaptıkları satın alma sıklıklarının azaldığını söyleyen tüketicilerin oranı (%28,4) ile arttığını söyleyen tüketicilerin oranının (%26,5) birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Diğer taraftan kriz döneminin getirdiği stres ve sıkıntılardan bir kaçış olarak, kendilerini daha iyi hissetmek için alışveriş yapma eğilimlerinin arttığını ifade eden tüketicilerin sayısı ise oldukça fazladır (%33).

3.2.2. Sürdürülebilir Tüketim Davranış Değişiklikleriyle İlişkili Faktörler

Analiz sürecinin ikinci aşamasında COVID-19 döneminde tüketici tutum ve davranışlarında gözlemlenen değişikliklerin salgın kaynaklı stres ve demografik faktörler ile ne derece ilişkili olduğu incelenmiştir İlk olarak yaşanan değişimlerin stres, yaş, eğitim düzeyi ve gelir düzeyleri ile ilişkisi test edilmiştir. Davranış değişikliği ölçümünde sıralı ölçek kullanıldığından ilişkilerin analizinde parametrik olmayan ilişki testlerinden Spearman korelasyon analizi uygulanmış (Field, 2009 :179-180), sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre tüketicilerin çevreci kaygılarının ve tüketim davranışlarının bir kısmının olumlu yöndeki değişimin COVID-19 sebebi ile hissettikleri stresle ilişkili olduğu görülmüştür. Buna göre, tüketicilerin ambalaj atıklarını geri dönüştürme gayretlerindeki ($r=,237$; $p<,01$), elektrik tasarrufu için alınan önlemlerdeki ($r=,256$; $p<,01$) ve çevreci ürünlerinin satın alma sıklığındaki ($r=,257$; $p<,01$) olumlu değişimin salgın kaynaklı stresle ilişkilidir. Diğer taraftan analiz

sonuçları salgın sebebi ile daha fazla stres hisseden tüketicilerin çevre kirliliğine ilişkin kaygılarında ($r=,364$; $p<,01$) ve çevreyi korumaya yönelik çabalarında ($r=,341$; $p<,01$) artış olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

COVID-19 Döneminde Davranışlarındaki Değişim	Çevreci Tüketim	COVID kaynaklı stres	Yaş	Eğitim düzeyi	Gelir
Market alışverişlerinde sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	-,097	,091	-,052	-,068
Ambalaj atıklarını geri dönüştürme sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	,237**	-,018	,119	-,134*
Elektrik tasarrufu için alınan önlemlerin yoğunluğundaki değişim	plastik poşet kullanım	,256**	-,085	,083	-,164*
Su tasarrufu yapmak için alınan önlemlerin yoğunluğundaki değişim	plastik poşet kullanım	,123	-,051	,068	-,072
Evde ısı tasarrufu yapmak için alınan önlemlerin yoğunluğundaki değişim	plastik poşet kullanım	,129	-,022	,148*	-,070
Toplu taşıma yerine özel araba/taksi tercih etme sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	,101	,037	,108	-,021
2. El ürün satın alma sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	-,014	-,039	,068	,103
Tek kullanımlık ürünleri (kağıt bardak vb.) kullanma sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	,000	,172*	,122	,012
Çevreci ürünleri satın alma sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	,257**	-,104	,069	-,143*
Çevreyi korumaya yönelik çabaların yoğunluğundaki değişim	plastik poşet kullanım	,341**	-,091	,092	-,102
Çevre kirliliğine ilişkin kaygılarda değişim	plastik poşet kullanım	,364**	-,038	,097	,016
Planlamadan, anlık kararlarla satın alma sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	-,008	-,016	,026	-,072
Kendini daha iyi hissettirdiği için alışveriş yapma sıklığındaki değişim	plastik poşet kullanım	,023	-,178**	-,032	-,048

** $p<,01$ * $p<,05$

Yapılan korelasyon analizi sonuçları salgın döneminde çevreci tüketim davranışlarında yaşanan değişimlerin çok zayıf da olsa bazı demografik faktörler de ilişkili olduğunu göstermiştir. Buna göre salgın döneminde geri dönüştürme sıklığındaki ($r=-,134$; $p<,05$); elektrik tasarrufu gayretlerindeki ($r=-,164$; $p<,05$), çevreci ürünleri satın alma sıklığındaki ($r=-,143$; $p<,05$) olumlu yöndeki değişim gelir seviyesi yükseldikçe azalmakta, nispeten daha düşük gelir seviyelerine sahip tüketicilerde daha yoğun bir olumlu değişim görülmektedir. Ayrıca, daha ileri yaşlardaki tüketicilerde hedonik tüketimde yaşanan çevre lehine azalmanın nispeten daha yoğun olduğu ($r=-,178$; $p<,01$); ancak tek kullanımlık ürünlerdeki kullanımının artışının daha genç tüketicilere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu ilişki katsayılarının çok zayıf olduğu, değişkenler arasındaki paylaşılan varyansın çok düşük seyrettiği dikkat çekmektedir.

Son olarak salgın döneminde çevreci tüketim davranışlarında yaşanan değişimlerin katılımcıların cinsiyet ve medeni durumlarına göre farklılık sergileyip sergilemediği incelenmiştir. Davranış değişimleri sıralı değişken, cinsiyet ve medeni hal değişkenlerinin kategorik değişkenler

olması nedeniyle ortalama temelli karşılaştırmalar yapılamayacağından, parametrik olmayan fark testlerinden biri olan Ki-kare testi uygulanmıştır (Field, 2009:687-88). Analiz sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir. Buna göre katılımcıların tek kullanımlık ürünleri kullanım sıklıklarında ($\chi^2=11,584$; $p=,003$) ve katılımcıların planlamadan, anlık kararlarla satın alma sıklıklarında yaşanan değişimin ($\chi^2=10,372$; $p=,006$) cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre pandemi sürecinde erkek katılımcıların tek kullanımlık ürünleri kullanım sıklıklarının kadın katılımcılardan daha fazla arttığı görülmektedir. Diğer taraftan, planlamadan alışveriş yapma eğilimlerindeki azalmanın ise kadın tüketicilerde nispeten daha yoğun gerçekleşmektedir.

Tüketicilerin çevreci tüketim davranışları ile medeni durumları arasındaki ilişki incelendiğinde ise salgın döneminde hedonik satın alma davranışlarındaki değişimin medeni duruma göre farklılık gösterdiği ($\chi^2 =6,652$; $p=,036$) bulunmuştur. Buna göre bu dönemde hedonik alışverişlerde yaşanan azalma evli olan katılımcılarda çok daha yoğun olarak görülmektedir. Ancak diğer çevreci davranışlardaki değişiklikler ile tüketicilerin medeni durumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 3. Ki-kare Analizi Sonuçları

Çevreci Davranışlar	Cinsiyet		Pearson Ki-kare	sd	p	Medeni Durum		Pearson Ki-kare	sd	p
	Kadın	Erkek				Evli	Bekâr			
Market alışverişlerinde plastik poşet kullanımım			5,297	2	,071			,735	2	,693
Arttı	7,80%	14,10%				10,70%	10,70%			
Aynı kaldı	58,60%	64,60%				64,10%	58,90%			
Azaldı	33,60%	21,20%				25,20%	30,40%			
Elektrik tasarrufu için aldığım önlemler			4,704	2	,095			,441	2	,802
Arttı	27,60%	16,20%				20,40%	24,10%			
Aynı kaldı	60,30%	65,70%				64,10%	61,60%			
Azaldı	12,10%	18,20%				15,50%	14,30%			
Su tasarrufu yapmak için aldığım önlemler			4,09	2	,129			,7	2	,705
Arttı	33,60%	21,20%				25,20%	30,40%			
Aynı kaldı	48,30%	57,60%				54,40%	50,90%			
Azaldı	18,10%	21,20%				20,40%	18,80%			
Evde ısı tasarrufu yapmak için aldığım önlemler			,663	2	,718			,102	2	,950
Arttı	21,60%	17,20%				20,40%	18,80%			
Aynı kaldı	65,50%	68,70%				66,00%	67,90%			
Azaldı	12,90%	14,10%				13,60%	13,40%			
Cam, plastik, metal, kâğıt gibi ambalaj atıklarını geri dönüştürme sıklığı			1,088	2	,580			4,342	2	,114
Arttı	23,30%	24,20%				23,30%	24,10%			
Aynı kaldı	70,70%	72,70%				68,90%	74,10%			
Azaldı	6,00%	3,00%				7,80%	1,80%			
Toplu taşıma yerine özel araba/taksi tercih etme sıklığı			,37	2	,831			,936	2	,626
Arttı	65,50%	61,60%				67,00%	60,70%			
Aynı kaldı	25,90%	29,30%				25,20%	29,50%			
Azaldı	8,60%	9,10%				7,80%	9,80%			
2. el ürün satın alma sıklığı			1,881	2	,390			,671	2	,715
Arttı	8,60%	4,00%				7,80%	5,40%			
Aynı kaldı	60,30%	64,60%				60,20%	64,30%			
Azaldı	31,00%	31,30%				32,00%	30,40%			

Tablo 3 Devamı

Çevreci Davranışlar	Cinsiyet		Pearson Ki-kare	sd	p	Medeni Durum		Pearson Ki-kare	sd	p
	Kadın	Erkek				Evli	Bekâr			
Tek kullanımlık ürünleri (kâğıt bardak, kaşık, çatal vb.) kullanma sıklığı			11,584	2	,003			1,116	2	,572
Arttı	39,70%	57,60%				51,50%	44,60%			
Aynı kaldı	44,00%	38,40%				37,90%	44,60%			
Azaldı	16,40%	4,00%				10,70%	10,70%			
Çevreci ürünleri satın alma sıklığı			,065	2	,968			2,202	2	,333
Arttı	29,30%	28,30%				24,30%	33,00%			
Aynı kaldı	67,20%	68,70%				72,80%	63,40%			
Azaldı	3,40%	3,00%				2,90%	3,60%			
Planlamadan, anlık kararlarla satın alma sıklığı			10,372	2	,006			,511	2	,775
Arttı	25,90%	27,30%				24,30%	28,60%			
Aynı kaldı	37,10%	54,50%				46,60%	43,80%			
Azaldı	37,10%	18,20%				29,10%	27,70%			
Sırf kendimi daha iyi hissettirdiği için alışveriş yapma sıklığı			4,354	2	,113			6,652	2	,036
Arttı	33,60%	32,30%				28,20%	37,50%			
Aynı kaldı	35,30%	47,50%				37,90%	43,80%			
Azaldı	31,00%	20,20%				34,00%	18,80%			
Çevre kirliliğine ilişkin kaygılarım			2,341	2	0,31			4,1	2	,129
Arttı	58,60%	53,50%				50,50%	61,60%			
Aynı kaldı	37,90%	45,50%				45,60%	37,50%			
Azaldı	3,40%	1,00%				3,90%	0,90%			
Çevreyi korumaya yönelik çabalarım			0,483	2	0,785			4,309	2	,116
Arttı	49,10%	44,40%				39,80%	53,60%			
Aynı kaldı	47,40%	51,50%				55,30%	43,80%			
Azaldı	3,40%	4,00%				4,90%	2,70%			

4.TARTIŞMA

Dünya çapında, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için geçirilen sanayileşme süreci ve kentleşme doğal çevre üzerinde ciddi tahribatların oluşmasına neden olmuştur (Chakraborty ve Maity, 2020). Bu anlamda 40 yılı aşkın süredir tartışılan ve üzerine sayısız araştırmanın yapıldığı sürdürülebilir tüketim konusu 21. Yüzyılın en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını döneminde, çevre üzerine yapılan araştırmalarda; salgının yıllardan beri süregelen bazı çevre sorunlarına olumlu yönde etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bazı araştırmacılar geçirilen bu salgının sürdürülebilir tüketime hız kazandırabilecek ve köklü değişimin temellerini oluşturabilecek nitelikte bir dönem olduğunu savunmaktadır (Arora ve Mishra, 2020; Cohen, 2020). Öte yandan aynı iyimserliğe sahip olmayan diğer bazı araştırmacılar salgının çevreye dair olumlu etkilerinin kısa vadeli olduğunu ve çevre sorunlarına ilişkin farkındalık düzeyinde önemli bir değişimin olmadığını savunmaktadır (Rousseau ve Deschacht, 2020).

COVID-19 salgınıyla mücadele kapsamında alınan tedbirlerin insanların hayat tarzlarında önemli değişiklikler meydana getirdiği, bu durumda tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını da kapsayan birçok davranışta gönüllü veya zoraki bazı farklılar yaşandığı açıktır. COVID-19 salgınının bireysel çevreci, sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde ne tür etkide bulunduğu, bu etkilerin hangi faktörlerle ilişkili olduğu da önemli birer araştırma sorusu olmuştur. Bu araştırmada COVID-19 salgını döneminde ülkemizdeki tüketicilerin çevreci davranışlarında ne gibi farklılıklar olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada tüketicilerin çevreci davranışlarında yaşanan değişim belirlenmiş ardından bu değişimlerin COVID-19 kaynaklı stres ve demografik unsurlarla ilişkisi irdelenmiştir. Araştırma genel olarak salgının döneminin sürdürülebilir tüketime ilişkin tutum ve davranışlarını ağırlıklı olarak olumlu etkilerken, salgın şartlarının bazı çevreci davranışları zayıflattığını göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre tasarruf davranışları salgın döneminde olumlu yönde değişimin ağır bastığı çevreci davranışlardan biridir. Bulgular salgın ile mücadele sürecinde çalışma, eğitim ve sosyal hayatlarında yaşanan değişim dolayısı ile evde daha fazla zaman geçiren insanların ev içerisinde kullandıkları elektrik, su ve ısı tasarrufu çabalarının arttığını göstermektedir. Davranışlardaki bu değişimin gelir düzeyi ile önemli bir ilişkisinin olmadığı diğer bir ifade ile her gelir seviyesinde benzer şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum enerji ve su tasarrufu çabalarındaki artışın ekonomik kaygı motivasyonundan farklı motivasyonlarının olduğuna işaret etmiştir. Bu noktada tüketicilerin çevreci tutumlarında olumlu yönde değişimin olası etkilerini vurgulamak gereklidir. Salgın döneminde tüketicilerde çevre lehine yaşanan en büyük değişim çevre kirliliğine ilişkin kaygılarındaki ve çevreyi korumaya yönelik çabalarındaki önemli orandaki artıştır. Bu bulgular COVID-19 salgınının, insanın doğa üzerindeki olumsuz etkilerine ve bu etkilerin insan hayatına geri yansımalarına dair farkındalık oluşturabileceği yönündeki beklentiler ile uyumludur. Üstelik salgın sebebi ile hissedilen stres arttıkça

bu farkındalık ve çabalar da artmaktadır. Bu sebeple, enerji ve su tasarrufu gibi çabaların artmasının olası sebebi de çevreyi korumaya yönündeki motivasyonun salgın döneminde güçlenmesi ile açıklanabilir. Muhtemelen aynı motivasyon ile tüketicilerin salgın döneminde çevreci ürünleri satın alım eğilimleri ve geri dönüşüm davranışlarında da olumlu değişimler ağır basmaktadır. Ancak salgın döneminde geri dönüşüm davranışın artmasında etki etmesi muhtemel başka bir faktör daha söz konusudur. Daha önce yapılan araştırmalar geri dönüşüm davranışı önündeki engellerden birinin geri dönüşümün fazla zaman alması olduğunu ortaya çıkarmıştır (De Young, 1988; Gamba ve Oskamp, 1994; Garcés, Lafuente, Pedraja ve Rivera, 2002; Robinson ve Read, 2005; Lorenzoni, Nicholson-Cole ve Whitmarsh, 2007; Knussen ve Yule, 2008; Chung ve Poon, 2009; Jesson, 2009; White ve Hyde, 2013; Mutang, vd., 2015; Conke, 2018; Kattoua, Al-Khatib ve Kontogianni, 2019). Öyle görülmektedir ki salgın sebebi ile evde daha fazla vakit geçiren ve atıkların yöntemi için daha fazla vakti olan tüketicilerin geri dönüşüm davranışları güçlenmiştir.

Diğer taraftan araştırma bulguları tüketicilerin salgın döneminin getirdiği şartlar sebebi ile bazı çevreci davranışları terk ettiğine ya da azalttığına işaret etmektedir. Örneğin; sürdürülebilir tüketim davranışlarından biri olan toplu taşıma ve ortak kullanımlı araçların kullanımının tercihinin; tüketicilerin hastalığın bulaş riskini azaltma kaygıları ve değişen yaşam tarzları sebebi ile zayıflaması öngörüsünün araştırmamız kapsamında da desteklendiği görülmüştür (Aloi vd., 2020; Labonte-Lemoyne, 2020). Buna göre insanların bulaş ve hijyen kaygıları sebepleri ile potansiyel bulaşıcı olan yabancılarla ortak alanda bulunmaktan kaçındıkları bunun yerine kendi özel araçları ile seyahat etmeyi daha güvenli buldukları anlaşılmaktadır (Labonte-Lemoyne, 2020; Tirachini ve Cats, 2020). Bu dönemde terk edilen ya da kaçınılan davranışlardan bir diğeri de ikinci el ürün kullanımları olarak ifade edilebilir. Özellikle pandemi öncesindeki döneme göre; çevreci tüketim davranışlarından biri olan ikinci el ürün kullanımının azaldığı görülmektedir. Hijyen kaygılarının tüketicilerin kâğıt bardak, tabak, çatal gibi tek kullanımlık ürünlerin kullanımının artışıyla sonuçlandığı dikkat çeken diğer bir bulgudur. Pandemi döneminde hijyen ve sağlık kaygıları atık azaltma kaygılarının önüne geçmiş, yeniden kullanılabilir ürünlerdeki bulaş riski tüketicileri çevre aleyhine tercih değişikliklerine yöneltmiştir.

Tek kullanımlık ürünlerin kullanımındaki bu artışın benzer şekilde tek kullanımlık market poşetlerinde de görülmesi beklenirken tam tersi şekilde plastik poşet kullanım miktarındaki azalma eğiliminin daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu değişikliğin olası nedenlerinden biri salgın sebebi ile getirilen sokağa çıkma yasakları veya uyarıları ile birlikte market alışveriş rutinlerinde görülen değişimdir. Sadece kısıtlamalar değil, market alışverişlerinin riskli algılanması da (Duygun, 2021), market ziyaret sıklıklarını düşürmüş, toplu alışveriş eğilimini artırmıştır. Bu durum kullanılan market poşetlerinin sayısını azaltan olası nedenlerden biridir. Diğer taraftan salgın dönemlerinde online alışveriş eğilimlerinin artması da (UNCTAD, 2020) marketlere yapılan ziyaretlere oranla kullanılan plastik poşet sayısının azalmasının olası nedenlerinden biridir.

Araştırmamızda cevap aranan sorulardan bir diğeri de salgın döneminde tüketicilerin plansız anlık satın alımlarının ve hedonik amaçlarla yaptıkları satın alımların nasıl farklılaştığı ile ilgilidir. Tüketiciler

özellikle pandemi, doğal afet gibi kriz dönemlerinde artan stres, kaygı ve depresyon sebebi ile anlık, plansız, içgüdüsel alışveriş davranışları sergileyebilmekte (örn. Sneath, Lacey ve Kennett-Hensel, 2009) bu durum sürdürülebilir tüketimdeki sade satın alma eğilimi ile ters düşmektedir. Bulgulara göre örneklem genelinde plansız alıverişlerdeki artma ve azalma eğilimi nispeten dengeli iken, özellikle bekar tüketiciler kendilerini daha iyi hissetmek için yaptıkları haz temelli satın alımlarında artışın daha fazla olduğu dikakt çekmektedir. Pandemi döneminin oluşturduğu belirsizlik ortamının da bu sonuca katkıda bulunduğu söylenebilir. Naeem (2020) de çalışmasında salgın döneminde insanları, rafların boş kalması korkusu ve hastalık korkusu sebebiyle evde kalmak için daha fazla anlık satın alımlar yaptığını doğrulamaktadır. Gene Ahmed, Streimikiene, Rolle ve Pham (2020) de çalışmasında pandemi döneminde insanların raflardaki temel ürünlerin kıtlığı ve yasak korkularının dürtüsel satın alım kararlarına olumlu yönde etkilerinin olduğuna işaret etmektedir.

5. SONUÇ VE ARAŞTIRMA KISITLARI

COVID-19 salgını dünya genelinde toplum sağlığı, ekonomik ve finansal durum, hayat kalitesi, gıda güvencesi gibi konularda çok büyük problemlere sebep olmuş (Borsellino, Sina Ahmadi Kaliji ve Emanuele Schimmenti, 2020) bu sebeple sürdürülebilir kalkınma kaygıları ikinci planda kalmıştır. Salgın, sürdürülebilirlik çabalarını makro düzeyde olduğu kadar mikro/bireysel düzeyde, sürdürülebilir tüketim uygulamaları açısından da etkilemektedir. Bu araştırmanın literatür ile örtüşen bulgularından da anlaşılacağı gibi bazı sürdürülebilir tüketim davranışları özellikle bulaş riski sebebi ile zayıflama göstermiştir. Ancak salgının olumlu etkileri olumsuz etkilerine ağır basmaktadır. Akademisyenler, eğitimciler, işletmeler, medya kanalları, hükümetler, sivil toplum kuruluşları, sosyal pazarlamacılar ve iş dünyası temsilcileri bireysel tüketicilerde çevresel sorunlarına ilişkin farkındalık yaratmak, çevreyi korumaya yönelik niyet oluşturmak, bu niyetleri aktif çevreci davranışlara (Elektrik, su tasarrufu, geri dönüşüm vb.) dönüştürmek için yıllardır çaba sarf etmektedir. COVID-19 salgını doğal olarak tüketicilerin çevresel kaygılarını artırmış ve çevreyi korumaya yönelik niyetleri güçlendirmiştir. Salgın dolayısıyla hissedilen stres çevrenin durumuna yönelik kaygının artmasına ve doğayı koruma motivasyonunun güçlenmesine destek olmaktadır. Diğer taraftan değişim sadece tutumlarda veya niyetlerde değildir. Bulaş riski ve sağlık kaygıları sebebiyle bazı belirli tüketici davranışlarında zayıflama görülse de salgının getirdiği yeni ve yavaş yaşam tarzının da desteği ile bazı sürdürülebilir davranışlarda olumlu değişimlerin ağır bastığı dikkat çekmiştir. Ayrıca salgın dönemi tüketicilere yeni, daha az girdi gerektiren daha sürdürülebilir bir hayat tarzının mümkün olduğunu göstermiştir. Bu noktada COVID-19 salgınının gerçekten de bir “uyanış çağrısı” (UN, 2021) olduğu, yeni yaşam tarzlarına dair farkındalık oluşturduğu, sürdürülebilir tüketim lehine toplumsal değişimi hızlandırıcı bir katalizör (Cohen, 2020) etkisi bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada sürdürülebilir tüketim hedefleri doğrultusunda amaçların bir an önce güncellenmesi ve olumlu değişikliklerin kalıcılığının sağlanmasına odaklanılması köklü bir değişim hareketinin gerçekleştirilmesi için en önemli adımdır.

Aksi takdirde bu salgının bitmesi ile birlikte sürdürülebilir tüketim davranışlarında yaşanan iyileşmenin hiç yaşanmamış gibi olması kuvvetle muhtemeldir.

Son olarak araştırma bulguları değerlendirilirken araştırmanın nispeten küçük bir örneklemeden online anket yöntemi ile toplanan verilere dayandığı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aloi, A., Alonso, B., Benavente, J., Cordera, R., Echániz, E., González, F. ve Sañudo, R. (2020) “Effects of the COVID-19 Lockdown on Urban Mobility: Empirical Evidence from the City of Santander (Spain)”, *Sustainability*, 12(9): 3870.
- Ahmed, R. R., Streimikiene, D., Rolle, J. A. ve Pham, A. D. (2020) “The COVID-19 Pandemic and the Antecedents for the Impulse Buying Behavior of US Citizens”, *Journal of Competitiveness*, 12(3): 5-27.
- Arora, N. K. ve Mishra, J. (2020) “COVID-19 and Importance of Environmental Sustainability”, *Environmental Sustainability*, 3(2):117-119.
- Armstrong, F., Capon, A. ve McFarlane, R. (2020) ”Coronavirus is a Wake-Up Call: Our War with the Environment is Leading to Pandemics”, <https://theconversation.com/coronavirus-is-a-wake-up-call-our-war-with-the-environment-is-leading-to-pandemics-135023>, (18.05.2020).
- Assadourian, E. (2010) “Transforming Cultures: From Consumerism to Sustainability”, *Journal of Macromarketing*, 30(2):186-191.
- Barr, S., Gilg, A. W. ve Ford, N. (2005)” The Household Energy Gap: Examining The Divide between Habitual-and Purchase-Related Conservation Behaviors”, *Energy Policy*, 33(11):1425-1444.
- Battle-Bayer, L., Aldaco, R., Bala, A., Puig, R., Laso, J., Margallo, M. ve Fullana-i-Palmer, P. (2020) “Environmental and Nutritional Impacts of Dietary Changes in Spain during the COVID-19 Lockdown”, *Science of The Total Environment*, 748:1-6.
- Beck, M. J. ve Hensher, D. A. (2020) “Insights into the Impact of COVID-19 on Household Travel and Activities in Australia–The Early Days under Restrictions”, *Transport policy*, 96(2020):76-93.
- Bergantino, A. S., Intini, M. ve Tangari, L. (2021) “Influencing Factors for Potential Bike-Sharing Users: an Empirical Analysis during the COVID-19 Pandemic”, *Research in Transportation Economics*, 86:1-11.
- Borsellino, V. ve Sina Ahmadi Kaliji ve Emanuele Schimmenti, 2020 "COVID-19 Drives Consumer Behaviour and Agro-Food Markets towards Healthier and More Sustainable Patterns", *Sustainability*, 12(20):1-26.

- Chakraborty, I. ve Maity, P. (2020) “COVID-19 outbreak: Migration, Effects on Society, Global Environment and Prevention”, *Science of the Total Environment*, 728:1-7.
- Chen, C. F., Nelson, H., Xu, X., Bonilla, G. ve Jones, N. (2021) “Beyond Technology Adoption: Examining Home Energy Management Systems, Energy Burdens and Climate Change Perceptions during COVID-19 Pandemic”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 145:1-13.
- Cheshmehzangi, A. (2020) “COVID-19 and Household Energy Implications: What are the Main Impacts on Energy Use?”, *Heliyon*, 6(e05202):1-8.
- Chung, S. S. ve Poon, C. S. (1994) ”Recycling Behaviour and Attitude: The Case of the Hong Kong People and Commercial and Household Wastes”, *The International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 1(2): 130-145.
- Cohen, Maurie J. (2020) “Does the COVID-19 Outbreak Mark the onset of a Sustainable Consumption Transition?”, *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16:1: 1-3.
- Conke, L. S. (2018) “Barriers to Waste Recycling Development: Evidence from Brazil”, *Resources, Conservation and Recycling*, 134: 129-135.
- Cosgrove, K., Vizcaino, M. ve Wharton, C. (2021) “COVID-19-Related Changes in Perceived Household Food Waste in the United States: A Cross-Sectional Descriptive Study”, *International Journal of environmental research and public health*, 18(3):1104.
- Degli Esposti, P., Mortara, A., ve Roberti, G. (2021) “Sharing and Sustainable Consumption in the Era of COVID-19”, *Sustainability*, 13(4): 1903.
- De Young, R. (1988-1989) ”Exploring the Difference between Recyclers and Non-recyclers: The Role of Information”, *Journal of Environmental Systems*, 18(4):341-351.
- Dursun, I., Kabadayı, E. T., Köksal, C. G. ve Tuger, A. T. (2016) “Pro-Environmental Consumption: Is It Really All About The Environment?”, *Journal of Management Marketing and Logistics*, 3(2):114-134.
- Dursun, İ., Kabadayı, E. T. ve Tuğer, A. T. (2018) “Çevreci Tüketim Davranışı: Boyutları ve Ölçümü”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3):42-66.
- Duygun, A. (2021) “Tüketicilerin Farklı Tüketim Aktiviteleri Bazında Covid-19 Risk Algılamalarının Değerlendirilmesi”, *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5):144-159.
- Dünya Sağlık Örgütü (2022) <https://covid19.who.int/>, (28.07.2022)

- Eisenmann, C., Nobis, C., Kolarova, V., Lenz, B. ve Winkler, C. (2021) “Transport Mode Use during the COVID-19 Lockdown Period in Germany: The Car Became More Important, Public Transport Lost Ground”, *Transport Policy*, 103:60-67.
- Espejo, W., Celis, J. E., Chiang, G. ve Bahamonde, P. (2020) “Environment and COVID-19: Pollutants, Impacts, Dissemination, Management and Recommendations for Facing Future Epidemic Threats”, *Science of The Total Environment*, 747:1-8.
- Field, A. (2009) “Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics”, Sage.
- Gadenne, D., Sharma, B., Kerr, D. ve Smith, T. (2011) “The Influence of Consumers' Environmental Beliefs and Attitudes on Energy Saving Behaviours”, *Energy policy*, 39(12):7684-7694.
- Gamba, R. J., ve Oskamp, S. (1994) “Factors Influencing Community Residents' Participation in Commingled Curbside Recycling Programs”, *Environment and Behavior*, 26(5): 587-612.
- Garaus, M., ve Garaus, C. (2021) "The Impact of the COVID-19 Pandemic on Consumers' Intention to Use Shared-Mobility Services in German Cities”, *Frontiers in Psychology*, 12:1-14.
- Garcés, C., Lafuente, A., Pedraja, M. ve Rivera, P. (2002) “Urban Waste Recycling Behavior: Antecedents of Participation in a Selective Collection Program”, *Environmental Management*, 30(3): 378-390.
- Jesson, J. (2009) “Household Waste Recycling Behavior: A Market Segmentation Model”, *Social Marketing Quarterly*, 15(2):25-38.
- Jiang, P., Klemeš, J. J., Fan, Y. V., Fu, X. ve Bee, Y. M. (2021) “More Is Not Enough: A Deeper Understanding of the COVID-19 Impacts on Healthcare, Energy and Environment Is Crucial”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2): 684.
- Jribi, S., Ismail, H. B., Doggui, D. ve Debbabi, H. (2020) “COVID-19 Virus Outbreak Lockdown: What Impacts on Household Food Wastage?”, *Environment, Development and Sustainability*, 22(5):3939-3955.
- Kattoua, M. G., Al-Khatib, I. A. ve Kontogianni, S. (2019) “Barriers on the Propagation of Household Solid Waste Recycling Practices In Developing Countries: State of Palestine Example”, *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 21(4): 774-785.
- Kecinski, M., Messer, K. D., McFadden, B. R. ve Malone, T. (2020) “Environmental and Regulatory Concerns during the COVID-19 Pandemic: Results from the Pandemic Food and Stigma Survey”, *Environmental and Resource Economics*, 76(4): 1139-1148.
- Knussen, C. ve Yule, F. (2008) “I'm Not in the Habit of Recycling” The Role of Habitual Behavior in the Disposal of Household Waste”, *Environment and Behavior*, 40(5): 683-702.

- Labonté-LeMoyné, É., Chen, S. L., Coursaris, C. K., Sénécal, S. ve Léger, P. M. (2020) "The Unintended Consequences of COVID-19 Mitigation Measures on Mass Transit and Car Use", *Sustainability*, 12(23):9892.
- Lorenzoni, I., Nicholson-Cole, S. ve Whitmarsh, L. (2007) "Barriers Perceived to Engaging with Climate Change Among the UK Public and Their Policy Implications", *Global Environmental Change*, 17(3-4): 445-459.
- Mont, O. ve Plepys, A. (2008) "Sustainable Consumption Progress: Should We be Proud or Alarmed?", *Journal of Cleaner Production*, 16(4):531-537.
- Mutang, J. A., Ismail, R., Seok, C. B., Bahari, F., Madlan, L., Wider, W. ve Das, R. (2015) "Recycling Motivations and Barriers in Kota Kinabalu, Malaysia", *International Journal of Psychological and Behavioral Sciences*, 9(8): 2911-2915.
- Naeem, M. (2020) "Understanding the Customer Psychology of Impulse Buying during COVID-19 Pandemic: Implications for Retailers", *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(3):377-393.
- Nepomuceno, M. V. ve Laroche, M. (2015) "The Impact of Materialism and Anti-Consumption Lifestyles on Personal Debt and Account Balances", *Journal of Business Research*, 68(3): 654-664.
- O'Connor, P. ve Assaker, G. (2021) "COVID-19's Effects on Future Pro-Environmental Traveler Behavior: an Empirical Examination Using Norm Activation, Economic Sacrifices, and Risk Perception Theories", *Journal of Sustainable Tourism*, 30(1):89-107.
- Ölander, F. ve Thøgersen, J. (1995) "An Understanding of Consumer Behaviour as a Prerequisite for Environmental Protection", *Journal of Consumer Policy*, 18 (4):345-385.
- Peattie, K. (2010) "Green Consumption: Behavior and Norms", *Annual Review of Environment and Resources*, 35(1):195-228.
- Peluso, A. M., Pichierri, M. ve Pino, G. (2021) "Age-Related Effects on Environmentally Sustainable Purchases at the Time of COVID-19: Evidence from Italy", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 60:1-9.
- Politis, I., Georgiadis, G., Papadopoulos, E., Fyrogenis, I., Nikolaidou, A., Kopsacheilis, A. ve Verani, E. (2021) "COVID-19 Lockdown Measures and Travel Behavior: The Case of Thessaloniki, Greece", *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 10:1-16.
- Principato, L., Secondi, L., Cicatiello, C. ve Mattia, G. (2022) "Caring More About Food: The Unexpected Positive Effect of the COVID-19 Lockdown on Household Food Management and Waste", *Socio-Economic Planning Sciences*, 82:1-13.

- Przybyłowski, A., Stelmak, S. ve Suchanek, M. (2021) “Mobility Behaviour in View of the Impact of the COVID-19 Pandemic—Public Transport Users in Gdansk Case Study”, *Sustainability*, 13(1):364.
- Qarnain, S. S., Sattanathan, M., Sankaranarayanan, B. ve Ali, S. M. (2020) “Analyzing Energy Consumption Factors during Coronavirus (COVID-19) Pandemic Outbreak: A Case Study of Residential Society”, *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, 1-20.
- Robinson, G. M. ve Read, A. D. (2005) “Recycling Behaviour in a London Borough: Results from Large-Scale Household Surveys”, *Resources, Conservation and Recycling*, 45(1): 70-83.
- Rousseau, S. ve Deschacht, N. (2020) “Public Awareness of Nature and the Environment during the COVID-19 Crisis”, *Environmental and Resource Economics*, 76(4): 1149-1159.
- Scacchi, A., Catozzi, D., Boietti, E., Bert, F. ve Siliquini, R. (2021) “COVID-19 Lockdown and Self-Perceived Changes of Food Choice, Waste, Impulse Buying and Their Determinants in Italy: QuarantEat, a Cross-Sectional Study”, *Foods*, 10(2):306.
- Severo, E. A., De Guimarães, J. C. F. ve Dellarmelin, M. L. (2021) “Impact of the COVID-19 Pandemic on Environmental Awareness, Sustainable Consumption and Social Responsibility: Evidence from Generations in Brazil and Portugal”, *Journal of Cleaner Production*, 286:1-14.
- Shakil, M. H., Munim, Z. H., Tasnia, M. ve Sarowar, S. (2020) “COVID-19 and the Environment: A Critical Review and Research Agenda”, *Science of the Total Environment*, 745:1-14.
- Sneath, J. Z., Lacey, R. ve Kennett-Hensel, P. A. (2009) “Coping with a Natural Disaster: Losses, Emotions, and Impulsive and Compulsive Buying”, *Marketing Letters*, 20(1): 45-60.
- Stern, P. (2000) “Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior”, *Journal of Social Issues*, 56(3): 407-424.
- Straughan, R. D. ve Roberts, J. A. (1999) “Environmental Segmentation Alternatives: A Look at Green Consumer Behavior in the New Millennium”, *Journal of Consumer Marketing*, 16(6):558-575.
- Tchetchik, A., Kaplan, S. ve Blass, V. (2021) “Recycling and Consumption Reduction Following the COVID-19 Lockdown: The Effect of Threat and Coping Appraisal, Past Behavior and Information”, *Resources, Conservation and Recycling*, 167:1-14.
- Thøgersen, J. ve Ölander, F. (2002) “Human Values and the Emergence of a Sustainable Consumption Pattern: A Panel Study”, *Journal of Economic Psychology*, 23(5):605-630.
- Tirachini, A. ve Cats, O. (2020) “COVID-19 and Public Transportation: Current Assessment, Prospects, and Research Needs”, *Journal of Public Transportation*, 22(1), 1-21.

- Uehara, T. ve Sakurai, R. (2021) “Have Sustainable Development Goal Depictions Functioned as a Nudge for the Younger Generation before and during the COVID-19 Outbreak?”, *Sustainability*, 13(4):1672.
- United Nations Conference on Environment & Development (1992) “Agenda 21”, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>, Rio de Janeiro, Brazil, 04.07.2021.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), (2020) “COVID-19 has Changed Online Shopping Forever”, <https://unctad.org/press-material/covid-19-has-changed-online-shopping-forever-survey-shows>. 12.08.2021.
- Verplanken, B., Marks, E. ve Dobromir, A. I. (2020) “On the Nature of Eco-Anxiety: How Constructive or Unconstructive is Habitual Worry About Global Warming?”, *Journal of Environmental Psychology*, 72:1-11.
- Vidal-Mones, B., Barco, H., Diaz-Ruiz, R. ve Fernandez-Zamudio, M. A. (2021) “Citizens’ Food Habit Behavior and Food Waste Consequences during the First COVID-19 Lockdown in Spain”, *Sustainability*, 13(6): 3381.
- Welsch, H. ve Kühling, J. (2009) “Determinants of Pro-Environmental Consumption: The Role of Reference Groups and Routine Behavior”, *Ecological Economics*, 69(1):166-176.
- White, K. M. ve Hyde, M. K. (2012) “The Role Of Self-Perceptions in the Prediction of Household Recycling Behavior in Australia”, *Environment and Behavior*”, 44(6): 785-99.
- Yavetz, B.; Goldman, D. ve Pe’er, S. (2009) “Environmental Literacy of Pre-Service Teachers In Israel: A Comparison Between Students at The Onset and End of Their Studies”, *Environmental Education Research*, 15(4):399-416.
- Zambrano-Monserrate, M. A., Ruano, M. A. ve Sanchez-Alcalde, L. (2020) “Indirect Effects of COVID-19 on the Environment”, *Science of the Total Environment*, 728:1-4.
- Zanocco, C., Flora, J., Rajagopal, R. ve Boudet, H. (2020) “Exploring the Effects of California's COVID-19 Shelter-In-Place Order on Household Energy Practices and Intention to Adopt Smart Home Technologies”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 139:1-11.

KATKI ORANI/ CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA/ EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR/ CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	Doç. Dr. İnci DURSUN Dr. Öğr. Üy. Cansu GÖKMEN KÖKSAL Prof. Dr. Ebru TÜMER KABADAYI
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	Doç. Dr. İnci DURSUN Dr. Öğr. Üy. Cansu GÖKMEN KÖKSAL Prof. Dr. Ebru TÜMER KABADAYI
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	Doç. Dr. İnci DURSUN Dr. Öğr. Üy. Cansu GÖKMEN KÖKSAL Prof. Dr. Ebru TÜMER KABADAYI
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	Doç. Dr. İnci DURSUN Dr. Öğr. Üy. Cansu GÖKMEN KÖKSAL Prof. Dr. Ebru TÜMER KABADAYI
Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	Doç. Dr. İnci DURSUN Dr. Öğr. Üy. Cansu GÖKMEN KÖKSAL Prof. Dr. Ebru TÜMER KABADAYI

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: -

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: -